

PEDER MONIER'İN GÖZLEMLERİ İLE FRANSIZ CİZVİT MİSYONERLERİNİN OSMANLI TOPRAKLARINDAKİ ÇALIŞMALARI

Haktan BİRSEL*

Özet

16. yüzyılın başından itibaren Fransa – Osmanlı Devletlerinin yakınlaşması, Fransa'nın Osmanlı topraklarına rahat bir şekilde nüfuz edebilme imkânını vermiştir. Bu kapsamda Fransa, görünen amacı Katolikliği Osmanlı topraklarına yaymak maksadıyla çok sayıda misyoner göndermiştir. Bu misyonerler, Osmanlı yönetiminin koruması altında Osmanlı gayrimüslimlerine nüfuz etmiş ve ana hedeflerinden birisi olan Ermenilerin de bir kısmının Katolikleşmesini sağlamıştır.

Bu bağlamda makalede 18. yüzyıl misyoner faaliyetleri, batı ve doğu misyonu kapsamında Fransa tarafından görevlendirilen peder Monier ve Philippe'in 1711 yılı içinde Erzurum'daki faaliyetleri ile Erzurum'dan Trabzon'a kadar yapmış oldukları gezi gözlemleri tercüme edilerek incelenmiştir. Söz konusu gezi notları, “*Meraklılar ve Takip edilenler*” (Lettres Edifiantes et Curieuse) ismi ile Selonik misyonu sorumlusu olan Peder François Braconnier tarafından 1819 yılında Paris'te yayınlanmıştır. Bu çalışma, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun doğusunda yer alan Erzurum ve havalisindeki gayrimüslimlerin yaşamları ve mücadeleleri ile Osmanlı yönetiminin bu gruplara karşı yaklaşımlarını ortaya koymayı, Fransa'nın Katolik misyonerleri aracılığı ile nüfuz etme politikasını ve Osmanlı coğrafyasındaki misyoner faaliyetlerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Misyonerlik, Cizvit, Katolik, Osmanlı Devleti, Fransa

* Dr., Yarbay, Türk Silahlı Kuvvetleri., haktanbirsels@gmail.com

ACTIVITIES OF THE FRENCH JESUIT MISSIONARIES IN OTTOMAN LANDS WITH FATHER MONIER'S OBSERVATIONS

Abstract

Close relationship between the French and the Ottoman Empire during the early 16th century raised an opportunity for France to penetrate into the Ottoman lands. The apparent goal that France aimed was to spread the Catholic belief in the Ottoman Empire. Significant number of missionaries had served this purpose by approaching the Armenians and leading them to Catholicism under protection of the Ottoman Empire.

This paper discusses the 18th century missionary activities, in the content of western and eastern mission with Father Monier and Philippe's activities in year 1711, in Erzurum as well as the translation of their journey from Erzurum to Trabzon. The journey notes, "*Curious and Followers*" (Letters Edifiantes et Curieuse) were published in Paris by the Selonik mission responsible, Father François Braconnier in 1819.

This study targets the survival days of the non-Muslim community located on the Eastern end of the 18th century Ottoman Empire as well as the attitude that the Ottoman rule sustained against this group. The road map followed by France via the Catholic missionaries and their missionary activities in the Ottoman geography are analyzed.

Key Words: Missionary, Cizvit, Catholic, Ottoman Empire, French

Giriş

İsa Peygamber'in "gidiniz ve dünyadaki her yaratığa İncil'i anlatınız" şeklinde verdiği emri kendilerine prensip edinmiş¹, Voltaire tarafından ise "kuzu postuna bürünmüş ejderhalar" olarak tanımlanmış misyonerler², toplumların kültür tabanlı etnik yapılarından ziyade dini yapıları ile ayrıştırıldığı ve tanımlandığı uzun bir dönemde, güç merkezi konumunda olan devletlerin kendi kültürlerini yayma ve yabancı topraklarda bilgi toplama kapsamında çok önemli görevler üstlenmişlerdir. Dolayısıyla misyonerliğin başlangıç görevi, Hıristiyanlığın tanıtılması ve yaygınlaştırılması olarak kabul görse de, ilerleyen dönemlerde ülkelerin yabancı topraklara nüfuz etme araçlarına dönüştürdüklerini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Bu noktadan hareketle, misyonerlerin faaliyetleri gelişim gösterdikçe görülmüştür ki, yabancı topraklardan her çeşit bilgiler toplanmış, bu topraklarda misyonerler aracılığı ile Batılı devletler adına önemli ilişkiler kurulmuş ve misyonerler kendi devletlerinin yabancı topraklardaki ekonomik çıkarlarının gelişmesinde büyük katkılarda bulunmuşlardır.

Misyonerliğe yabancı kültürlerle uyum sağlamak açısından yaklaşan Daniélou; "bir ülkede Hıristiyanlığın yerleşebilmesi için sadece kilise kurumlarına sahip olmak yeterli değildir. Hıristiyanlığın o ülkenin kültür gelenekleriyle bütünleşmesi, o ülkede Hıristiyan ilhamlı yerli eserler meydana getirebilecek laikler ortaya çıkarmış olması da gereklidir. Aksi takdirde Hıristiyanlık, o ülkede yabancı bir fenomen gibi

¹ Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi Özel, (2009): 170-173.

² M. Metin Hulagü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye", Journal Of Islamic Research 20/4, (2007): 429.

görünür” diyerek misyonerlerin yabancı kültürlerle ilişkisini ortaya koymaktadır.³

Paralel yaklaşımı taşıyan Küçük'e göre de; “Hıristiyanlığı bir ülkede yerleştirmek için sadece Kiliseye ve Kilisenin kurumlarına sahip olmak yeterli görünmemektedir. Bunun için Hıristiyanlığın ayakta kalabilmesi, ancak o ülkenin kültürü ile bütünleşmesine ve orada ayakta tutacak yerli halktan bir cemaat oluşturulmasına bağlı görülmüştür. Bu hususun başarılması için de o ülkenin özelliklerini bilen, insanlarını tanıyan kimselere ihtiyaç duyulmuştur.”⁴

Bu kapsamda misyonerlerin bazı özelliklere haiz kılınarak yabancı topraklara gönderilmesine dikkat edilmiştir. Çünkü yabancı topraklarda tutunmanın ve özellikle İslamiyet'in güçlü bir tabana sahip olduğu bölgelerde Hıristiyanlığın yayılmasını ve propagandasını yapmanın çok zor olduğu Batılılar tarafından bilinen bir husustur.

Bu nedenle misyonerler; sadık, sır tutabilen, yardımsever görünümünde ve özellikle gittikleri bölgelerde en çok ihtiyaç duyulan mesleklerden olan tabiplik, eczacılık gibi sağlık alanlarında bilgili yetiştirilmelerine özen gösterilmiştir. Bu az bulunan ama çok ihtiyaç duyulan mesleklere haiz olan misyonerler de her dönemde gittikleri topraklarda yaşayan yerel halklar tarafından saygı ve hürmetle karşılanmıştır. Bu konuda Küçüköğlü şöyle demektedir; “Hıristiyanlığı yaymakla görevli misyonerler, bazen bir asker, bazen de bir doktor, bazen bir öğretmen, bazen de bir barış gönüllüsü olarak çalışmıştır. Misyonerlik faaliyetleri sıklıkla askeri, ekonomik ve hatta kültürel sömürgecilik hareketleriyle birleşmiştir”.⁵

³ Jean Daniélou, “Kilisede Misyoner Düşüncesi”, çev. Abdurrahman Küçük, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, (1997): 103.

⁴ Abdurrahman Küçük, “Hıristiyanlıkta Misyon Anlayışı, Yeni Yaklaşımlar ve Dinler Diyalogu”, Dinler Tarihi Araştırmaları-III Sempozyumu, Ankara, 9-10 Haziran 2001 içinde, (Dinler Tarihi Yayınları, 2005), 362.

⁵ Bayram Küçüköğlü, *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*, (2. bs. IQ Yayınları, 2005, İstanbul), s. 41.

Bu özellikler ile donatılmış olan misyonerler, gittikleri coğrafyadaki başlıca görevleri, o bölgelerde Hıristiyanlığın yaygınlaştırılması, kazanılan müntesiplerin Hıristiyanlığın birer koruyucusu haline dönüştürülmesidir. Ayrıca din tabanlı kültürel eğitim verilmesi kapsamında çeşitli seviyelerde okullar açılması gibi faaliyetlerini, yerel halka başta sağlık yardımı ve ilaç imali ve tedariki destekleri vermek gibi çalışmalar yürütmek suretiyle çok başarılı bir şekilde gizlemişlerdir. Bu konuya dikkat çeken Sezer şöyle demektedir: *“Misyonerlerden istenilen şey, gidecekleri ülkenin dilini, dinini ve kültürlerini öğrenip inceleyerek eksiklikleri belirlemek ve ona göre hareket etmektir. Bu yüzden misyoner bazen bir doktor, bazen bir öğretmen, bazen de bir barış gönüllüsü veya din adamı olarak faaliyetini sürdüren bir insandır. Çünkü onlar için amaca götüren her yol ve her meslek araç olarak kullanılabilir.”*⁶

Bu çerçevede misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı topraklarında başlatılması ve geliştirilmesi kapsamında ilk adımlar Fransızlar tarafından atılmıştır. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarını dini çalışma alanına getiren Fransız Katolik Cizvit misyonerler Osmanlı topraklarını, Avrupa, Doğu, Batı ve Merkez şeklinde dört ana bölgeye ayırmışlar ve her bölgeye belirli bir plan dâhilinde misyonerler göndermişlerdir.⁷ Yiğitoğlu'na göre; *“Anadolu topraklarında 1583 yılından itibaren faaliyet yürütmeye başlayan Cizvitler, tarikatlarının 1773 yılında Papa XIV. Clement tarafından lağvedilmesine kadar, Rumlar ve Ermeniler arasında 190 yıl süreyle çalışmalarını sürdürmüşlerdir”*.⁸

⁶ Sezer, s. 171.

⁷ Osmanlı topraklarına gelen ilk misyonerler Katoliklerdir. Fransız olan bu misyonerler İstanbul'daki yabancı ve azınlıkların eğitimi ile ilgilenmek üzere 16.yüzyılın sonlarına doğru bölgeye gelirler ve dini kurumlarının yanında okullarını da kurarlar. Cizvitlerle başlayan bu faaliyetler Katolikliğin diğer tarikatları olan Dominiken, Kapuçin ve Frerler rahip ve rahibelerinin de gelmesiyle devam eder. Sezer, s. 174.

⁸ Mustafa Yiğitoğlu, “Geçmişten Günümüze Anadolu'da Müslüman Hıristiyan Münasebetleri”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II, (2012): 106.

Fransız Cizvit misyonerlerinin genel çerçevede Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yayılmalarının ve aktif görevler yürütmelerinin arkasında yatan nedenler çok önemlidir. Bundan dolayı bu nedenlerin incelenmesi ve farklı dini kültür yapılarının Osmanlı topraklarında kültürel canlılıklarını muhafaza etmelerinin teorik arka planının incelenmesi faydalı olacaktır.

Osmanlı topraklarında yaşayan farklı dini kültürler, Peygamberimizin “*Medine Vesikası*” ile farklı dinlerden olanlara gösterdiği hoşgörü temelli yaklaşımı içinde Osmanlı yönetim kademeleri tarafından koruma altına alınmıştır.⁹ Bu yaklaşım 1453 yılında İstanbul’un fethedilmesinin ardından Fatih Sultan Mehmet tarafından kurumsal bir yapı kazandırılmış ve “*Osmanlı Millet Sistemi*” olarak isimlendirilerek farklı din ve kültür yapıları olarak görülen gayrimüslimlere önemli bir kültürel yaşam imkânı tanınmıştır.¹⁰ Müteakip dönemde Fatih Sultan Mehmet, Balkanlarda sürdürdüğü seferler ile Bosna’nın fethedilmesinin ardından bütün Osmanlı tebaasına, gayrimüslimlere ve onların papazlarına her hangi bir engelleme yapılmayacağını, aksi şekilde davrananların cezalandırılacağını belirten fermanını vermiş ve Millet Sisteminin işletilmesi için gerekli politik alt yapıyı hazırlamıştır.¹¹

Genel çerçevede bakıldığında Osmanlı topraklarında yaşamlarını sürdüren gayrimüslim kapsamındaki Rum, Ermeni ve Yahudiler, Osmanlı koruması karşılığında Cizye adı verilen bir vergi vermişler ve bunun karşılığında cemaat yapılarını muhafaza ederek bazı kısıtlamalar içinde kendi kültürleri ile yaşamlarını sürdürebilmişlerdir.¹² Bu konuya Ortaylı da şöyle yaklaşmaktadır; “*Osmanlı Millet Sistemi, belli bir*

⁹ Belkis Konan, “Osmanlı Devletinde Kapitülasyonlar Çerçevesinde Yabancıların Din ve Vicdan Özgürlüğü”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1, (2008): 173.

¹⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (YKY Yayınları, 2009, İstanbul), s. 149.

¹¹ http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/iliskiler/osmanli_01.html, erişim tarihi 21. 02. 2013.

¹² Halil İnalcık, “Osmanlı’nın Avrupa İle Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret”, Doğu-Batı Dergisi 24, (2001): 324.

coğrafyada yaşayanlar kadar, dağınık yerleşme biçimi gösteren ve bazen aralarında dil vahdeti olmayan gruplara da İmparatorluğun ömrü boyunca kültürel değilse de dini kimliklerini korumasını sağlamıştır.”¹³

Bu kısıtlamalar genel olarak, idari konular haricinde muharip olarak askere alınmama, dini faaliyetlerini göz önünde yerine getirmeme, Müslüman topluma ayak uydurma, genelde ticaret ile uğraşma, vb. manevi ve maddi özellikler şeklinde sıralanmaktadır.¹⁴

Bu çerçevede gayrimüslimler genel olarak ticaret ile uğraşmışlar ve Osmanlı ticari hayatına sahip olacak şekilde bu işleri ellerine geçirmişlerdir.¹⁵ Bazı kısıtlamalar getirilse de gayrimüslimler kendi kültürleri içinde yaşayabilmişler, okullarını işletebilmişler ve Osmanlı yönetimine bağlı ve padişah fermanı ile görevlendirilmiş olan dini liderleri tarafından yönetilmişlerdir.¹⁶ Osmanlı yönetimi bu grupların içişlerine karışmamış/dolaylı olarak karışmış, esas olarak cemaat liderleri vasıtası ile uzaktan yönetmişlerdir. Çünkü çağın gereği olarak savaş ve fetih mantığı ile hareket eden ve topraklarını büyüten, büyüdükçe de farklı coğrafyalarda farklı din, dil ve kültür yapılarına sahip olan toplulukları kendisine bağlayan Osmanlı İmparatorluğu bu geniş coğrafyada farklı toplumlar ile hâkimiyet tesis etme yolunu Müslüman ve Gayrimüslim toplulukları hukuki bakımdan kesin çizgilerle ayıran Millet Sistemi ile bulmuştur.¹⁷

Bu yönetim tarzı iki açıdan gayrimüslimlere büyük faydalar sağlamıştır. Bunların ilki ticaret hayatıdır. Gayrimüslimler Osmanlı sınırları boyunca ticari faaliyetleri ellerinde tutmuşlar ve zaman içinde artan oranda zenginleşmişlerdir. Osmanlının genişleme döneminde bu bir sorun olarak görünmese de ilerleyen dönemlerde seferlerin

¹³ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, (Merkez Yayınları, İstanbul, 2007), s. 177.

¹⁴ Güner Bozkurt, “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1, (1993): 51.

¹⁵ İlhan Kaya, “Azınlıklar, Çok kültürlülük ve Mardin”, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi 9, (2007): 46.

¹⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Arkadaş Yayınları, 2009, Ankara), s. 100.

¹⁷ Halil İnalçık, *Makaleler II*, (Doğu Batı Yayınları, 2009, Ankara), s. 263.

azalmasına ve savaş kaybedilmesine bağlı olarak Müslüman ahali fakirleşmeye başlamış ve gayrimüslimler ile aralarında ekonomik bir uçurum oluşmuştur. İkincisi ise, ticaret hayatına hâkim olan gayrimüslimler, sürekli olarak Avrupalı devletlerin ticaret yapan meslektaşları, din adamları ve yöneticileri ile ilişki içinde olmuşlar ve Avrupa'daki gelişmelerden her zaman haberdar olmuş ve etkilenmişlerdir. Ayrıca, iç yönetimlerinde Avrupa'daki emsallerine göre ileri derecede bir özgürlüğe sahip olmaları nedeniyle kendileri ile temas sağlamak Avrupalılar için daha kolay olmuş, Osmanlı topraklarına gelen misyonerler de yabancı topraklarda her dönemde kendilerine yardım edecek bir dindaş bulabilmişlerdir. Gayrimüslimlerin sahip oldukları özgürlük konusunda Ortaylı şöyle değerlendirme yapmaktadır; *"Bu sistem içinde Gayrimüslimlerin her türlü faaliyetleri yani, evlilik, boşanma, doğum, miras, velayet, vesayet gibi aile ve şahıs hukuklarına giren bütün işlemleri Gayrimüslimin bağlı olduğu kilise tarafından yürütülmüştür. Örneğin; bir Ermeni doğuyor, evleniyor, boşanıyor, ölüyor, miras bırakıyor, miras alıyor ve bu işlemlerin hiçbirinden Osmanlı yönetiminin haberi olmuyordu. Çünkü bu alanlarda kişi ve aile hukuki işlemlerini devlet tarafından yetkilendirilmiş olan millet başı yönetiyordu."*¹⁸

Misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı topraklarında Fransa desteğinde başlamasının en önemli sebebi, Osmanlı-Fransa arasındaki yakınlaşmada yatmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman, Avrupa'da Osmanlıya tehdit edecek bir siyasi birleşme olmasını engellemek maksadıyla, Fransa'ya 1535 yılında ticari ve dini imtiyazlar verilmiştir. Böylece Fransa, Osmanlı topraklarındaki Fransızlara dinsel özgürlük verilmesi ve Kutsal yerlerin bekçiliği görevlerinin yerine getirilmesi haklarını Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde etmiştir.¹⁹ İlerleyen

¹⁸ İlber Ortaylı, *Üç Kıtada Osmanlı*, (Timaş Yayınları, 2007, İstanbul), s. 63-67.

¹⁹ Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlarla garanti altına alınan din özgürlüğü ilk olarak 1535 tarihinde Fransız Kapitülasyonunun 6. maddesinde düzenlenmişti. İlgili madde şöyleydi.

dönemlerde de bu antlaşma güçlendirilerek devam etmiş ve Fransa'ya Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Katoliklerin koruyuculuğu imtiyazı (Katolik reyanın hamiliği) verilmiştir.²⁰ 1740 yılında yenilenen antlaşma ile bu haklar genişletilmiş, hangi mezhep ve ulustan olursa olsun Katolik dinini yayan Latin mezhepli din adamları, Osmanlı koruması garantisi altına alınmıştır.²¹ Bütün bu haklar Fransa tarafından Osmanlı topraklarına gönderilen misyonerlerin dini faaliyetlerini serbest bir şekilde yerine getirebilmelerine ve Osmanlı yönetimi tarafından korunmalarına imkân sağlamış, Katolik Hıristiyanlık anlayışının güçlenmesine ve daha fazla taraftar toplamasına ve özellikle de Ermenilerin önemli bir kesiminin Katolikleşmesini sağlamıştır.

Bu konuda İnalçık şöyle demektedir; “18. yüzyılın başından itibaren Paris'te Ermeni çocuklara burslar verildiğini biliyoruz. Cizvit ve Capucin misyonerlerin Osmanlı ülkesinde faaliyette bulunmalarına daha 17. yüzyıl başlarında kapitülasyonlarla izin verilmiştir. Onlar Katolikliği özellikle Ermeni ve Rumlar arasında yaymışlardır.”²² Bu çalışmalar Avrupalı devletler tarafından da ilgi ile takip edilmiş ve Fransız Cizvit misyonerler tarafından başlatılan din yayılcılığı faaliyetleri, diğer devletlere de örnek teşkil etmiş ve bu yöntem, Osmanlı topraklarında Hıristiyanlık mücadelesinden nüfuz alanları elde etmeye ve ticari çıkar alanlarını büyütmeye kadar geniş bir yelpazede kullanılır hale gelmiştir.

Bu kapsamda makalede, iki Cizvit misyonerin Erzurum'daki yaşantıları ve Erzurum-Trabzon hattındaki gözlemleri ile ilgili yazdıkları hatıralarının incelenmesi amaçlanmıştır. Böylece, Fransız misyonerlerin

“Fransız tacirleri ile maiyetindeki memurlar ve hademe ve efradı saire, din ve mezhebe ait hususat ve meselelerden dolayı kadılar, sancakbeyleri ve subaşılar tarafından muhakeme edilemeyeceklerdir. Konan, s. 174.

²⁰ Zekeriya Türkmen, “Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 6, (1995): 327.

²¹ Kapitülasyonlar için Bkz. Ertuğrul Acartürk, Ramazan Kılıç, “Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 2, (2011): 9.

²² Halil İnalçık, *Makaleler I*, (Doğu Batı Yayınları, 2009, Ankara), s. 298.

bakış açısı ile bu bölgede Müslim ve gayrimüslim birlikte yaşamının, misyonerlerin Ermeni toplumuna yönelik yürüttükleri dini faaliyetlerin ve Osmanlı Millet Sistemi içinde gayrimüslimlerin elde ettikleri kültürel ve dini imtiyazların ortaya konulması hedeflenmiştir.

Peder Monier'in Erzurum İzlenimleri Üzerine

Erzurum şehri Türklere bağlı küçük ermeni başkentidir. Bu şehirde tahminen 7, 8 bin ermeni ve bir miktar da yunan ailesi yaşamaktadır. Burası aynı zamanda Türk ve İran milletlerinin ticaret yaptıkları bir merkez durumundadır.²³ Bu özellikler bize, burada bir dini merkezi görev alanı yaratma düşüncesini uyandırmıştır. Böylece bu şehirde dini eğitim merkezi oluşturulması ve bu teşkilatın burada yaşayan ermeni ve yunanlıların yanı sıra diğer yabancılar ile gelen geçen, ticaret yapan yurttaşlara yönelik çalışma yürütülmesi düşünülmüştür.²⁴

Yolculuğumuz için memleketimizden ayrılmadan önce inanç davamızı destekleyen ve her konuda biz inanç insanlarına yardımlarda bulunan Kralımızın en sadık elçilerinden olan M. Guilleragues'ı ziyaret ettik ve Erzurum'daki kalışımıza fayda sağlayacak olan elçilik mektubunu aldık. Daha sonra elçi, Osmanlı baş vezirine de bizim Erzurum'da kalmamız ve çalışmalarımız ile ilgili bir bilgi mektubu gönderdi. Elçi yazdığı bilgi mektubunda bizlerin 1688 Ağustosunda gönderilen iki üst seviyedeki papaza katılacağımızı ve onların görevlerini devralacağımızı belirtti. Bu papazlar, Roche ve Beauvoilier idi. Bu kişiler Erzurum'a ulaşır ulaşmaz zaman kaybetmeden Paşa'nın yanına gitmişler ve geldiklerini kendilerine bildirmişlerdi. Paşa, aynı görevleri yapan diğer yöneticilerin aksine çok ılımlı ve insancıldı ve onları nezaketle karşılayıp, yardımcı olmuştu.²⁵

²³ Peder Monier, nüfus değerlendirmesini bilinçli olarak gayrimüslim sayılarını arttırmak suretiyle yapmıştır. İleride bu konuya değinilmiştir.

²⁴ François Braconnier, *Lettres Edifiantes et Curieuses, Ecrites Des Missions Etrangères, Memoires Du Lavant*, (J. Vernel et Cabin Librairie, Lyon, 1819), s. 347.

²⁵ Braconnier, s. 348.

İnananlarımız onların Erzurum'a gelişini hemen öğrenmişlerdi ve çabucak kalacak yerlerini ve eğitim verecekleri alanları hazırlamışlardı. Tanrı bu iki papaza inanç görevlerini yapabilmeleri için büyük bir yetenek vermişti. Papaz Roche çok alçakgönüllü, sevecen ve sabırlı birisiydi ve inanç düşmanlarına ve inançsızlığa karşı koyabilecek bilgi ile donatılmıştı. Papaz Beauvoilier ise cesaretli ve girişimci birisiydi. Her ikisi de Tanrının birer temsilcisi olarak şartlar zor da olsa çalışmaktan hiçbir zaman bıkmadılar. Onlar ilk önce Erzurum'daki yaşlı ve gerçek inancı arayan piskoposun kalbini kazandılar.

Bunu diğer kıdemli papazlar takip etti ve iki misyoner bütün bölgede sözü geçen ve takip edilen inanç insanları olarak kabul edildi. Bizim gelmemizin ardından da peder Beauvoillier, buradaki görevini tamamladığına kanaat getirerek Çin'e gitmek üzere hazırlandı ve onun gidişinin ardından kısa bir süre sonra da peder Roche hayata veda etti.²⁶

Tabii ki peder Roche ve Beauvoillier'in de herkesin olduğu gibi düşmanları vardı ve onların görevlerini tamamlamalarının hemen ardından bunlar zaman kaybetmedi ve ortaya çıkarak onların bütün inanç yolunda sarf ettikleri emeklerini yok etmeye yönelik nifak tohumlarını ortaya saçmaya başladılar. Bunların en başta gelenleri Roma kilisesinin düşmanı olan Ermeni Ortodoks Pederler Tcholaz ve Aviedik idi. Ayrıca onlar gibi sapkın düşüncelere sahip başka bir sapkın peder Arourhcoir'de onlara dâhil oldu. Bu sonuncusu diğerlerine göre daha zararlıydı. Çünkü o; papa ve Katolıklere karşı bir savaş açmış ve misyonerlerin belirlenen görevlerinden farklı ve tam tersine giden bir görev tanımlaması ortaya çıkararak Hıristiyan toplumuna Katolik misyonerleri ve papazları kötüleyen vaazlar veriyordu.

Bu vaazlarda sürekli olarak Katolik yol göstericileri kötülüyor ve onlara çok kötü ithamlarda bulunuyordu. Esas büyük sorun, bir Moskova

²⁶ Braconnier, s. 349.

yanlısı olarak bu kötölemeler ile Katolikleri dinlerinden döndürerek Ermenilerin arasına katma çalışmaları yapmalarındaydı. Sonuçta bu olaylar, Hıristiyanlar arasında çekişmenin giderek büyümesine ve Hıristiyanlar arasında bölünmelere ve küsmelere neden oldu.²⁷

Bütün bu gelişmeleri Erzurum Kadısı Feyzullah Efendi, Hıristiyanların birbirlerini suçlamalarını gülünç bir olay gibi görmekteydi ve bu algılama ile hareket etti. Gelişmelerden korkmasına rağmen sessizliğini korumaya, Erzurum Paşa'sından sonra gelen en önemli devlet erkânı olmasına rağmen geleneklerini bozucu olarak görülen bu gelişmelere müdahale etmemeyi tercih etti ve Paşanın Hıristiyan misyonerlerin haklarını koruyan sözlerine kulaklarını kapattı.²⁸

Tam tersine onların devlet tarafından suçlanması için otoriteye karşı gelmelerinde ısrarcı oldu. Olaylar tam istenildiği gibi gelişti, Erzurum'da mahallelere kadar yayılan küçük bir din savaşı çıktı. Osmanlı asayiş sorumluları olaylara sert bir şekilde müdahale etti ve gayretli birçok papaz ve inançlı Hıristiyanlar değneklerle dövüldü ama olayların baş sorumlusu olan Ermeniler sadece iki bin gümüş vergi vermekle cezalandırıldı. Bu konu sadece bununla da sınırlı kalmadı ve cezalarına katlanabilenlerin dışında bir kısım Katolik inançlı insan Osmanlı korumasında olmalarına rağmen Erzurum'dan kovuldu. Kadı Feyzullah Efendi meydana gelen bütün kötü olaylardan birinci derecede sorumluydu. Bu nedenle de Osmanlı yönetimi tarafından yapılan soruşturmanın ardından görevinden azledilerek İstanbul'a çağrıldı, kısa bir süre sonrada Edirne'de idam edildi.

Ardından da sıra Erzurum Paşasına geldi ve misyonerlerin korunmasında gösterdiği gevşeklikten dolayı Divan tarafından suçlu bulunarak boğdurularak öldürüldü. Bu olaylara neden olan ve Hıristiyanların arasına nifak tohumu sokan papaz Tcholax ise beş yüz

²⁷ Braconnier, s. 349.

²⁸ Braconnier, s. 350.

bin gümüş para cezasına çarptırıldı ve Erzurum dışına çıkarıldı. Kısa bir süre sonra daha önce Katolik kilisesi mensubu olan insanlar ile birlikte şehirden uzaklaştırılmış olan bir Ermeni Katolik papazı, misyonerleri ile birlikte geri dönmesine izin verildi. Bu gelişme biz Hristiyanlar arasında sevinç ve avunma olarak görüldü, ayrıca bu bölgede misyonumuzu yaymak ve geliştirmek için sayımızın artması bakımından önemli bir gelişme olarak değerlendirildi.²⁹

Bu grup gelir gelmez geleneksel inançlarına yeniden sahip çıktılar ve bu topraklarda verdikleri şehitlerin yeni Hristiyanların tohumları olması düşüncesi ile daha coşkulu şekilde inançlarını sürdürmeye başladılar. Uzun bir dönem Erzurum şehrinde yaşayan Hristiyanlar, peder Richard ve ben Peder Monier tarafından eğitime devam etti. Daha sonra misyonun iki farklı istikamette genişlemesine karar verildi. Birinci grup, Ermeniler tarafından illuminatör adı verilen Sen Grogioire bağlılarının yoğun olarak yaşadıkları yerlere, Torzon, Hasankale, Kars, Beyazıt, Arapkızı ve yaklaşık kırk köy/kasabaya, Sen İgnace denilen ikinci grup ise, İspir, Bayburt, Akaska, Trabzon, Gümüşhane ve 27 köy/kasabaya, her şehirde en az 150 Katolik olacak şekilde dağıldılar. Bu dağılma ile mevcut gücün azalmasının önlenmesi için bazı tedbirler alındı. Peder Richard tarafından eğitilen misyonerlerin bir kısmı hekimlik ve eczacılık öğrendi ve bu yetenek onlara başta Türk askeri birimleri olmak üzere bütün kapıların açılmasını ve bu sayede onlara önemli bir ölçüde korunma sağladı.³⁰

Benzer gelişmeler benim sorumlu olduğum bölgede de yaşandı. Her ikimizin de ilaç yapma ve hastalık tedavi etme konusundaki bilgileri, Katoliklere bu topraklarda önemli bir koruma sağladı ve onları din düşmanlığına maruz kalmaktan korudu. Ayrıca önemli bir problemin önüne geçildi. Bütün bu yerleşkelerde Katolikler, Ortodoks Ermeniler ile

²⁹ Braconnier, s. 352.

³⁰ Braconnier, s. 354.

beraber ve iç içe yaşıyorlardı. Fakat inançlarını yerine getirmekte ufak şekilsel sorunlar vardı. Bunun en başta geleni de paskalya yortusunu Ermenilerin Katoliklerden daha geç kutlamalarında yatıyordu. Bu nedenle her iki Hıristiyan grubunun arasında şüpheli ve ileride soruna dönüşebilecek rekabetlerin ortaya çıkmasının önüne geçmek gerekti ve her grup yaşam alanlarını mahallelere bölerek birbirlerinin işlerine karışmayacak bir yerleşim biçimine geçiş yaptı ve sorunlar ortadan kalktı.³¹

Peder Richard 1711'de kilise çalışmalarını Trabzon'a kadar uzattı ve burada 22 rahipli ve 870 inanç çalışanı olan bir kiliseler zinciri oluşturdu. Ben Peder Monier ise çalışmalarımı Erzurum'dan güney ve güney doğuya doğru yayarak Türkiye'nin İran sınırı arasında kalan bölgelerdeki birçok şehirlerde yoğunlaştırdım. Bu bölgelerde yaşayan Yezidiler ve onların sahip oldukları iki farklı inançları ile karşılaştık. Bir kısmı Allah'a diğer kısmı da Şeytana inanmayı seçmişti ve bunlar inançsız, birer hayduda dönüşmüşlerdi. Yezidiler arasında uzun bir dönem çok zor şartlarda ve tehlikeler içinde mücadele etmek gerekti. Bu yoğun ve zahmetli çalışmaların ardından Karadeniz'den Fırat'a kadar geniş alanda ben Peder Monier ile Peder Richard'ın çalışmaları meyvelerini verdi ve önemli başarılar elde edilerek inancımıza birçok yeni katılımlar oldu. Fakat bu önemli gelişmeler aynı zaman da bölgesel olarak inancımıza saygı göstermeyenler tarafından endişe ile karşılandı ve kısa bir süre içinde bölgeden sorumlu olan Paşaya biz iki misyoner hakkında iftiralar atılmaya başlandı.³²

Bu iftiraların başında da iki misyonerin bölgesel bir Hıristiyan ayaklanmasına liderlik ettikleri yönündeydi. Sonuçta Paşanın emriyle hapsedildik ve konuşTURULMAK İÇİN AĞIR İŞKENCELERE MARUZ BIRAKILDIK. Bu gelişmeler İstanbul'a bildirildi ve divan tarafından yapılan geniş çaplı

³¹ Braconnier, s. 356.

³² Braconnier, s. 358.

soruşturmalar çerçevesinde ikimizin de suçsuz olduğumuz anlaşıldı. Sadece bu kadarla da kalmadı ve paşanın yardımcısı olduğu subaylar suçlu bulundu ve görevden alındı.

İlerleyen dönemlerde Erzurum merkezi olmak üzere bütün bölgeyi kapsayacak şekilde veba salgını başladı. Bu biz misyonerler için çok önemli bir fırsat oldu. Elbirliği ile bütün halka ilaç ve tedavi desteği sağladık, bu da yetmedi Fransa'dan çok miktarda ilaçlar getirdik. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse 20.000 kişi hayatını kaybetti ve bu kayıpların sadece 100 kişisi Katolik olarak belirlendi ve Tanrı'ya ve kiliseye herkes şükretti.³³

Hastalananların içinde bölgenin önemli Osmanlı yöneticilerinden Mustafa Ağa da vardı ve büyük çabalarımızla iyileştirildi. Bunun sonucunda bütün misyonerler Mustafa Ağa'nın güçlü korumasını sağladı, bu destek İstanbul'da Divan'da da görüşüldü ve hoş güru ile karşılandı. Misyonerler elde ettikleri bu güçlü koruma altında sadece 1714 yılı içinde 700 kişiyi Katolikleştirdik. Bu başarılı çalışmalar Kralımız tarafından da ödüllendirildi ve Erzurum'daki çalışmaların İran topraklarına kadar yaygınlaştırılması maksadıyla dört misyoner daha görevlendirildi. Misyonerler tarafından yürütülen bu başarılı çalışmalar Anadolu'nun doğusundan İran'ın başkentine kadar olan bölgede Fransız ticaretinin başlamasına ve gelişmesine neden oldu. Uzun yıllar boyunca misyonerlerimiz inanç ve ticareti bir araya getiren kervanlar oluşturarak bu topraklarda gezmeye ve insanları İsa'nın yoluna sokmaya devam ettiler.³⁴

Peder Monier, sadece Erzurum ve havalisinde yürüttüğü çalışmalarla faaliyetlerini sınırlandırmamış, aynı zamanda belli dönemlerde kısa ve uzun mesafeli yolculuklarda yapmıştır. Bu yolculuklardan biriside Erzurum- Gümüşhane-Trabzon hattında

³³Braconnier, s. 359.

³⁴Braconnier, s. 351.

gerçekleştirilmiştir. Monier'in yapmış olduğu Trabzon gezisindeki gözlem ve tespitleri de dönemin sosyal ve dini görünümüne ışık tutacak niteliktedir. Monier'in gezisi Erzurum'dan Bayburt'a doğru başlamış ve aşağıda tercüme edilen güncelere göre gelişim göstermiştir.

*Bayburt'a doğru 17 Kasım 1711 günü Erzurum şehrinden hareket ettik. Kendilerini dinlerini korumaya adanmış ve dayak yiyerek acıya katlanmayı öğrenmiş olan bazıları hareket etmeden önce beni gece görmeye geldiler. Görüşmemizde buradaki bütün öğrencilerimizin sonuna kadar dinimizi korumaya kararlı olduklarını öğrendim. Onlara kutsal ayinlerimde iyilikleri ve dayanma gücü vermesi için Tanrı'ya yakaracağımı söyledim.*³⁵

Ertesi gün 18 Kasım'da buradan ayrıldık ve hiçbir misyonere rastlamadığımız bir diğer kasabaya Chacuf'a ulaştık. (Erzurum ile Bayburt arasında bir köy/kasaba) Burada sadece bilgi alabileceğim bir papaz buldum ve o bana; burada Saint-Esprit kilisesi tek başına İsa'yı ve O'nun insanlık aydınlanmasını temsil ettiğini, burada yaşayan ve daha önce ölmüş ve son yargılama gününü bekleyen ruhların İsa'nın yolunu bulmaları için yardımcı olmaya kendisini adadığını söyledi. Ben de tam olarak bu söylediklerine inanmasam da Tanrı'ya bu papazın daha mantıklı davranması için yalvarmaya karar verdim.

19 Kasım günü Ermeni ve Türklerin bir arada yaşamakta olduğu Avirag kasabasına doğru Chimaghil'den geçerek devam ettik (Bayburt civarlarında olduğu tahmin edilmektedir). Bu kasabada bir Ermeni ailenin yanına yerleştim ve onlar da bütün akrabalarını eğitimimi

³⁵ Braconnier, s. 353.

alabilmek için yanıma getirdiler. Bu arada içlerinden bazıları bu buluşmayı kendileri için faydaya çevirdiler ve benim aracılığımla günah çıkardılar. Ertesi gün 20 Kasım'da kısa bir yürüyüşle Bayburt'a vardık ve burada beklemeden Varzouhan'a yöneldik (Bayburt'un kuzey doğusunda bir köy). Burada iki harabe ve mozaikli kiliseye rastladık, binaların yanında da büyük bir anıtkabir mevcuttu.

(Resim:1 Varzuhan köyündeki kilise)

Bu kasaba bizde kasabadan daha çok bir şehir havası uyandırdı. Bu kiliselerin tek bir papazı vardı, kısa süre içinde burada yapılan eğitimlerin ve davranışların Katoliklerin doğuda şimdiye kadar

hiç rastlamadıkları düzeyde acımasız olduğunu fark ettik. O ise burada verilen eğitim çok gurur dolu olduğu ifade ediliyordu. Bu papaz, kaldığım yerdeki papaz yardımcıları ve diğer Katoliklerin katılımı ile benimle din ve acımasızlık üzerine tartışma yapmak istedi. Genel olarak tartışmamızın ana konusu yapılan girişimlere ve öğretilere rağmen dininden dönenlere veya dönmek isteyenlere ne yapmak gerektiği oldu.

Ertesi gün yaya olarak üç saat süren bir yolculukla Palakou'ya ulaştık (Bayburt ile Gümüşhane arasında bir kasaba). Buraya geldiğimizi haber alan kasabanın Ermeni kökenli papazı hemen misafir olduğumuz eve geldi ve tek isteğinin daha bilgili hale gelmek olduğunu anlattı. Bunun üzerine kendisine iki Ermenice Katolikliği anlatan dini kitap verdim ve zamanım olmadığı için bu kitaplardan faydalanmasını söyledim. Burada kısa bir süre kaldık ve bize gösterilen aşırı sevgi ve saygı gösterileri eşliğinde ayrıldık ve 22 Kasım günü Teke'ye ulaştık. Burası sadece Türklerin yaşamlarını sürdürdükleri yıkık bir kale çevresine yerleşmiş bir kasabaydı. Burada da fazla kalmadan Gümüşhane'ye yürüdük. Gümüşhane'ye 23 Kasım günü vardık, şehre

girmeden dış mahallelerde bir ağanın evine konuk olduk. Burada dinlendikten sonra dağlık arazi üzerinden Yunanlılar tarafından yapılmış fakir ve harabe görünümlü olan Uğurlu kasabasına ulaştık (Trabzon'a 30 Km. güneyde bir kasaba). Oyalanmadan yola devam ettik.³⁶

25 Kasımda Trabzon'a vardık. Burası ilk bakışta Kapadokya'nın en üst seviyedeki şehri olduğunu gösteriyordu. Karadeniz kıyısına hâkim bir noktada yer alan bu şehir, Bizans hanedanının en önemli yerleşkesi olmasıyla da ünlüydü. Burası Bizanslı Aleksis tarafından 1204 yılında inşa edilmiş ve 200 yıl sonra II. Mehmet tarafından ele geçirilmişti. Bundan sonra da varlığını devam ettirememişti. Burada dört papazın liderlik ettiği 150 civarında Ermeni ile karşılaştım. Burada kaldığım 11 gün boyunca Katolikleri ziyaret ettim. Onlara birçok defa ders verdim. Onlara doğru bir ayin nasıl yapılır gösterdim. Onların inançlarını gösteren coşkulu ayinleri nasıl yapılması gerektiğini anlattım ve Katolik toplumunu eğittim.

Trabzon'dan ayrılmadan önce İstanbul'dayken burada olduklarını öğrendiğim ve bütün Katolikler tarafından ismi saygı ile anılan "Gogga Bagdassar" isimli önemli bir dini liderin mezarını ziyaret etmek ve onlara bağlılığımı sunmak istedim. Yaptığım araştırmaya göre çok saf ve yürekten bir iman geliştiren Bagdassar, burada bütün Hıristiyanlar tarafından kabul görecektir şekilde ve Katolik inancına zıt düşmeyen bir dini öğreti geliştirmiş.³⁷

11 gün boyunca Trabzon'da kaldıktan ve bütün Katolik cemaat ile görüşmelerimizi yaptıktan sonra yola koyulduk. Yolumuz dağların arasında, muhteşem bir manzara içinde ağaç gölgeleri arasında sürekli yokuş olan bir patikada geçti. Yol boyunca birbirlerinden korular ve ekili alanlarla ayrılan pek çok kasaba gördük. Birçok güçlü tatlı su derelerinin süslediği manzaraların eşliğinde bütün gün boyunca yürüdüğümüzden sonra

³⁶ Braconnier, s. 365.

³⁷ Braconnier, s. 376.

akşam olurken Salauroy kasabasına ulaştık (Gümüşhane kuzey girişinde bir köy). Benim geleceğimi daha önce öğrenmiş olan yunanlılar, geceyi geçireceğim evde beni buldular ve uzun bir süredir yoksun kaldıklarını belirterek onlara ayin yapmam için bana yalvardılar.

Onlarla geçirdiğim geceden sonra sabah Gümüşhane'ye doğru yola koyulduk. Trabzon'daki görüşmelerimizin bir faydasını gördük ve bizi Paşa'nın sarayında ağırladılar. Bu küçük şehir yüksek ve verimsiz bir dağın kenarına kurulmuştu. Genel olarak evler değişik biçim ve katlarda bir tür amfi-tiyatro görünümünde yapılmıştı. Akşam olduğunda her evde, yollarda ve ağaçlarda şamdanlar yakılıyor ve şehirde güzel bir loş ortam oluşuyordu. Burada yunanlıların 600 evi ve 7 kilisesi, Türklerin ise 400 evi ve 2 camisi olduğunu gördüm.³⁸ Şehirde yaşayan hiç kimsenin kötü bir yaşam sürmek istemediği ve hatta tam aksine olmak üzere bulunduğumuz bölgenin zengin minarelerle sahip olması nedeniyle zengin olma umudu taşıdığını söylemek gerekiyor. Bu özellik de şehre hem Türkleri hem de Yunanlıları çekiyor ve bu topluluk bu topraklarda çok çetin ve zor çalışmalar yapıyorlar.³⁹

Ben de bu madeni görme fırsatı elde ettim, siyah, yumuşak ve tozumsu bir maden olarak ilgi çekiciydi. Öğrendiğime göre madenin en önemli özelliği içinde altın, gümüş ve kurşun karışımlarının olmasıymış. Bu maden fırınlarda yüksek ısılarla maruz bırakılıyormuş sıvılaştan maden suya akıtılıyor ve böylece bu madenin içindeki kurşun, altın ve gümüş birbirinden ayrılıyorymuş. Bu işlem için birçok fırın kullanılıyorymuş ve her fırın haftada 200 gr. Altın ve 300 gr. Gümüş ürettiymiş. Geriye kalan kısımdan ise çok miktarda kurşun ve civa elde edilmekteymiş. Bu işlerin taşeronluğunu Rumlar yürütmekteymiş ve üç ayda bir en az elli fırının bakımını yapıyorlarmış. İşin taşımacılığını da Ermeniler

³⁸ Peder Monier, nüfus değerlendirmesini bilinçli olarak gayrimüslim sayılarını arttırmak suretiyle yapmıştır. İleride gerçek rakamlara değinilmiştir.

³⁹ Braconnier, s. 381.

yapıyormuş ve sürekli olarak buradan İran'a altın ve gümüş taşıyorlarmış.

Gördüklerim ve anladıklarım ile şunu diyebilirim ki, altın ve gümüş ticareti buranın halkının içine işlemiş ve inanç yollarını kapatmış, insanlar sürekli olarak maddiyat ve ticaret ile yoğruluyorlar. Burada Katolik bir rahip olduğunu öğrendim ve onu görmeye gittim fakat ne onunla nede onun hizmetkârları ile görüşebilmem mümkün oldu. Daha sonra ermeni bir rahip olduğunu öğrendim, onu gördüm fakat onun da aklında altın ve gümüşün getireceği faydalardan başka bir şey yoktu. Bana kısa bir süre sonra bu şehri ve topluluğu terk etmek istediğini söyledi, fakat ben buna çok kızdım ve böyle bir şey yapmamasını ve topluluğun dini duygularını güçlendirmek için çalışması gerektiğini salık verdim. Üç gün kaldıktan sonra 10 Aralıkta buradan ayrıldık ve biraz uzaktaki diğer bir Türk kasabası olan Sroba'ya ulaştık. Burada kalmadan devam ederek Palacour'a vardık. Daha sonra Bayburt gibi birkaç kasabadan da geçtikten sonra Erzurum'a yeniden döndük.

Peder Monier tarafından kaleme alınan gez notları burada sona ermektedir. Monier, 5-7 yıl kadar bir süre daha Erzurum'da kalarak görevine devam etmiş ve akabinde Fransa'ya geri dönmüş, yoldaşı Peder Philippe ise İran tarafına geçerek çalışmalarına doğuda devam etmiştir.

Peder Monier'in Gözlemlerinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi

Peder Monier, Osmanlı Devletinin Anadolu topraklarının doğusunda ve Karadeniz'in büyük bir ticaret merkezinde toplum yapılarına ve yaşamlarına yönelik önemli bilgiler verdiği gezi notları incelendiğinde, gelecek yüzyıllara etki bırakacak faaliyetlerin temellerinin bu dönemlerde atıldığı ve bu konuda misyonerlerin çok aktif olarak görevler yaptıkları görülmektedir. Bu kapsamda Fransız misyonerler tarafından yürütülen çalışmalar, hem bölgede Fransız

kültür ve inançlarının kalıcı hale gelmesinde, hem Ermenilerin mezhepsel bölünmesinde ve hem de Fransa tarafından geleceğe yönelik planlar yapılabilmesi için ihtiyaç duyulan bilgilerin toplanmasında çok önemli olmuştur.

Hatıralar incelendiğinde önemli değerlendirmeler yapmaya imkân veren güçlü veriler olduğu gibi bilinçli olarak verilen hatalı ve çarpıtılmış bilgiler de mevcuttur. Bunların en önemlisi, Monier'in vermiş olduğu yanlış nüfus bilgileridir. Ona göre, Erzurum, Bayburt, Gümüşhane ve Trabzon havalisi, gayrimüslim ağırlıklı bir nüfus yapısındadır. Bu nedenle Peder Monier'in nüfus sayıları ile ilgili konuda özellikle bölgede gayrimüslimlerin yoğunlukta olduğunu göstermeye yönelik hatalı değerlendirme yaptığı düşünülmektedir. Çünkü 18. yüzyılın başına denk gelen bu dönemlerde, Erzurum ve havalisi tam anlamı ile bir Osmanlı Türk şehridir. Her ne kadar Osmanlı yönetimi tarafından Erzurum şehrinin de içinde bulunduğu altı şehre "Evlîye-i Sitte" denilmiş olsa da bunun en önemli sebebi Ermenilerin Osmanlı topraklarında bu vilayetlerde yoğunlaşmasındandır. Karpat'a göre bu dönemlerde Erzurum bir vilayettir ve 3 sancağı vardır. Vilayetin toplam nüfusu 552.440 civarındadır. Bu nüfusun içinde iptidai yöntemlerle yapılan sayımlara göre 445.000 kişi ile %81'lik orana Müslümanlar, 40.00 kişi ile %1'lik orana Rumlar ve 152.000 kişi ile %18'lik orana Ermeniler sahip durumdadır.⁴⁰ Gayrimüslimler içinde Ermeni sayısı fazladır. Trabzon için de benzer hususlar geçerlidir. Trabzon aynı dönemde 4 Sancaklı bir vilayettir (Trabzon, Canik, Lazistan ve Gümüşhane). Vilayetin toplam nüfusu 1.014.000 civarındadır. Bu nüfusun içinde 850.000 kişi ile %88'lik orana Müslümanlar, 115.000 kişi ile %11'lik orana Rumlar ve 42.000 kişi ile %1'lik orana Ermeniler

⁴⁰ Osmanlı yönetimi tarafından Doğu Anadolu'da Ermenilerin en fazla yaşadığı 6 vilayete "Evlîye-i Sitte" denilmiştir (Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Sivas ve Elaziz). Buradaki nüfus oranları ise şu şekildedir. Toplam nüfus 2.572. 000 civarındadır. Bu nüfusun içinde Müslümanlar 1.868.000 kişi ile %77'lik orana, Rumlar, 43.000 kişi ile %2'lik orana, Ermeniler ise 542.770 kişi ile 21'lik orana sahiptir. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, Ankara), s. 238.

sahip durumdadır.⁴¹ Dolayısı ile Monier'in Ermeni başkenti gibi kullandığı ifadelerin doğruluk payı yoktur. Benzer hatalı veriler Gümüşhane için de geçerlidir. Yine Karpat'a göre bu dönemlerde Gümüşhane sancağının genel nüfusu 104.506, bu nüfusun içinde Müslümanlar 79.000 ile %75.5'luk, Rumlar 24.168 ile %23.5'luk ve Ermeniler 1300 ile %1'lik orana sahiptir. Yani genel nüfus içinde Müslümanlar, gayrimüslimlerin yaklaşık üç katını oluşturmaktadır.⁴² Gümüşhane, 1514 yılında Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasında yapılan Çaldıran Savaşı sonrasında Osmanlı toprağı olmuştur. 1647 yılında Evliya Çelebi, bu bölgeyi dolaştığında büyük bir övgü ile şehirden ve gümüş madenlerinden bahsetmiştir. Özellikle 70 kadar ocak olduğu ve yedi koldan gümüş çıkarıldığını ifade etmiştir. İlerleyen dönemlerde bölgeye ve madenlerine Kanuni Sultan Süleyman ve diğer padişahlar da gereken önemi vermiştir. 19. yüzyılda merkez tarafından şehir Trabzon vilayetine bağlanmıştır.⁴³

Bu konu Burnaby'nin anılarında da mevcuttur, Burnaby, İran-Erzurum-Gümüşhane-Trabzon hattının çok yoğun bir ticaret güzergâhı olduğundan bahsetmektedir. Özellikle Gümüşhane'de çıkarılan madenlerin İran'a ve doğuya, İran'dan da başta ipek olmak üzere diğer doğu mallarının Anadolu'ya giriş hattı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴

Gözlemlerde belirtilen hususların değerlendirilmesinde ortaya çıkan bir husus da Hıristiyan gayrimüslimlerin kendi aralarında süren dini mücadeleye ilişkindir. Bu alanda iki husus dikkat çekicidir. Bunlardan ilki, Cizvit rahiplerin kendileri için önemli bir görev olarak belirledikleri Ermeni toplumunun Katolikleşmesidir ki, mektupta belirtilen ifadelerden de anlaşılacağı üzere Ermeniler arasında önemli bir Katolik muhalefeti vardır ve bu rekabet Hıristiyan gayrimüslimler

⁴¹ Karpat, s. 238.

⁴² Karpat, s. 200.

⁴³ <http://www.gumushane.gov.tr/tarih.asp>, erişim tarihi 17. 02. 2013.

⁴⁴ Fred Burnaby, *At Sirtında Anadolu*, (10. Bs., İletişim Yayınları, 2011), İstanbul, s. 272.

arasında çatışmaya varacak seviyede bir düşmanlığı ve rekabeti ortaya çıkmıştır. İkincisi ise Osmanlı yönetiminin bu bölgedeki görevlileri, Monier'in notlarından da anlaşıldığı üzere gayrimüslimlerin hayatlarına ve faaliyetlerine karışmama yönünde bir tutum sergilemekte gibi görünse de Katolik Hıristiyanların baskın olmasına neden olacak şekilde taraf tuttukları anlaşılmaktadır. Yani, Osmanlı yönetimi, Fransız misyonerlerin Ermenileri Katolikleştirmelerine bilinçli olarak göz yummuşlardır. Ermenilerin Katolikleştirilmesi çalışmasının altında yatan en önemli sebep, Hıristiyanlar arasında Katoliklerin nüfuzlarını güçlendirme savaşıdır. Osmanlı millet sistemi sayesinde Gregoryan mezhebinin ve Ortodoksların, ilerleyen dönemlerde Katoliklere baskın bir güce dönüşebileceğini değerlendiren Osmanlı yönetimi, Fransa'yı destekleyerek Ermenilerin dönüştürülmesine yardımcı olmuştur. Bu çerçevede önemli bir başarı elde edilmiş ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler, Gregoryan Ortodoks Ermenileri ve Katolik Ermenileri olarak iki ayrı gruba bölünmüşler ve Gregoryanlar ancak II. Mahmut döneminde Osmanlı yönetimine bağlılıklarını kanıtlamanın bir karşılığı olarak ayrı millet olarak nitelendirilme hakkını elde etmişlerdir.⁴⁵

Dolayısı ile Erzurum'da Hıristiyan Katolik ve Ortodokslar arasında meydana gelen çatışmalarda Katolik gruplar zarar gördüğünde Osmanlı yönetimi, bu gelişmelerin Avrupa'yı bölme stratejilerine ve bu stratejiye bağlı olarak yürüttükleri gayrimüslim politikalarına ters düştüğünü görmüş ve Ortodoks Ermeni kilisesinin doğuda baskın bir gayrimüslim toplum olma ihtimaline karşı müdahale etmiştir. Ayrıca bu konuda hata yapan kendi yöneticilerini de affetmemiş, Erzurum Kadısı, merkeze alınırken, vali konumundaki yüksek rütbeli yönetici suçlu bulunarak idam edilmiştir. Daha sonra yedi yıl kadar Erzurum'da görev yapmış bir şehzade hocası olan Erzurum Kadısı Feyzullah Efendi, III. Ahmet

⁴⁵ Davut Kılıç, "Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi'nin Kuruluş Faaliyetleri", Yeni Türkiye Dergisi 38, (2001): 730.

döneminde görevlerinden alınmış ve idam edilmiştir. Cesedi, Edirne sokaklarında yerlerde sürüklenerek taşınmıştır. İşin ilginç tarafı bu illegal linç olayına yerel halkla birlikte 300 kadar Katolik papaz ve gayrimüslim de katılmıştır.⁴⁶

Katoliklik merkezinde tanımlanan Hıristiyanlığın yine Katolik mezhebi üzerinden yayılması, bu dönemde Osmanlı Devleti ile güçlü ilişkiler geliştirmiş olan Fransa için önemlidir. Bu kapsamda Anadolu'da ayrı parçalar halinde yaşasalar da ciddi bir gayrimüslim nüfusuna sahip olan Ermeniler, Katolik Fransa için hedef durumunda olmuşlardır. Yılmaz'da aynı konuda düşüncelerini şöyle ifade etmektedir; *“Fransa'nın himayesindeki Katolik misyonerler, Osmanlı Ermenilerinin yoğun olarak yaşadıkları yerlere heyetler göndermiş ve Ermenileri Katolik mezhebine kazandırmak için çalışmalar başlatmışlardır. Özellikle Türk-Fransız Antlaşması'nun Fransa'ya Katolikler üzerinde himaye hakkı tanınması ile Osmanlı Ermenileri arasında çözülme ve Katolikliğe geçme eğilimi artış göstermiştir. Bunun sonucunda da Ermeni toplumu, Cizvit misyonerler vasıtası ile Ortodoksluğu benimseyen Gregoryan kilisesi ve Katolik kilisesi mensupları olarak ikiye bölünmüştür. Bu bölünme ise özellikle Gregoryan kilisesi mensupları tarafından hoş karşılanmamış ve çatışmaların ana kaynağını oluşturmuştur.”*⁴⁷

Sonuç

İki Cizvit misyonerin gözlemlerden de anlaşıldığı üzere, Fransa tarafından gönderilen misyonerler Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanların kültürel ve dini haklarının korunması ve geliştirilmesi bahanesi altında, Osmanlı coğrafyasının ve özellikle merkezin dışında kalan bölgelerinin nüfuz alanı haline getirilmesi maksadıyla önemli ve

⁴⁶ http://www.milletkutup.gov.tr/feyzullah_efendi.html, erişim tarihi, 19 02. 2013.

⁴⁷ Özgür Yılmaz, “XIX. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Trabzon Ermenilerine Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 21, (2007): 197.

uzun soluklu çalışmalar yürütülmüşlerdir. Bu çalışmaların teorik arka planında ise Osmanlı yönetiminin kurumsal bir yapı oluşturarak uyguladığı azınlık politikası Osmanlı Millet Sistemi yatmaktadır. Yabancı kültürlerle nefes aldırın ve böylece yaşamsal alanlarını genişletmelerine fırsat tanıyan bu sistem sayesinde Osmanlı gayrimüslimleri, ayrı cemaatler halinde Osmanlı güvencesi altında ayrı bir millet mantığı içinde yaşamışlar, ticaret yapmışlar, kültürel gelişimleri için resmi müsaadeler alarak ihtiyacın ötesinde okul ve ibadet yerleri yapabilmüşlerdir. Ayrıca, gayrimüslimler misyonerler aracılığı ile Avrupalı devletlerin birer ileri karakolu görevini de görmüşlerdir.

Osmanlı Devletinin güç bileşenlerinin en üst seviyelerde olduğu dönemlerde bu durum önemli bir sorun teşkil etmese de ilerleyen dönemlerde Avrupa'da etkili güç merkezlerinin oluşmasına ve Osmanlı Devletinin zayıflamasına bağlı olarak, devlet toprakları Avrupalı devletler ve Rusya tarafından paylaşılacak stratejik mücadele alanları haline dönüşmüştür.

Fransa'nın Osmanlı yönetiminden elde ettiği imtiyazlar genel çerçevede ticari ve kültürel içerikli olmuştur. Fakat Osmanlı İmparatorluğuna bıraktığı negatif etki bakımından en dikkat çekici olanı kültürel imtiyazlar olmuştur. 16. yüzyıldan itibaren Cizvit rahiplerin misyonerlik ile Osmanlı topraklarına yerleşmeleri, Monier'in gözlemlerinden de anlaşılacağı üzere Hıristiyanlar arasındaki dini güç mücadelesinin bu topraklarına taşınmasına neden olmuştur.

Fransız misyonerler, bu topraklardaki Katolik Osmanlı tebaasının tam anlamı ile Osmanlı vatandaşı olmalarının önüne geçmiş ve sürekli olarak bu grupların kültürel temelleri, Avrupa devletleri ile ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla gelecek dönemlerde Osmanlı Devletinin parçalanması için gerekli alt yapının temelleri de bu dönemlerden itibaren atıldığı, Monier'in ifadelerinden çıkarılmaktadır. Bununla

beraber Fransa'nın Katolikliği yayma planı içinde Cizvit rahiplerin ana hedefi Ermenilerin Katolikleştirilmesi olmuştur. Rahipler de bu konuda ilerleme kaydederek Osmanlı topraklarındaki Ermenileri, Katolik ve Gregoryan Ortodokslar olarak bölmüşler ve Ortodoks Ermenilere baskı uygulamışlardır. Bu gruplar da kendilerine koruyucu bir hamî aramışlar ve Ruslar ile ilişkilerini geliştirmişlerdir. Bunun sonucunda, bir yüzyıl sonra Ruslar yine aynı coğrafyada dini tabanı olan bir mücadeleye girmişler ve Osmanlı Devleti ile yaptıkları her antlaşmada Ortodoksların himayesini elde etmeye yönelmişlerdir.

Bir Fransa projesi olarak başlayan yabancı topraklarda misyonerlik faaliyetleri, bu topraklarda yaşayan yerel halklar hakkında bilgi toplanması, ticaret yolları üzerinde kontrol tesis edilmesi ve yerel halkla yaşayan Hıristiyanlar üzerinden nüfuza sahip olunması gibi Fransa'ya önemli avantajlar getirmesi, diğer devletlerin de dikkatini çekmiştir. Dolayısı ile Fransa'nın ardından İngiltere'nin desteği ile Osmanlı coğrafyasında Amerikalı misyonerler Protestanlık çalışmaları yapmaya başlamış ve ardından da Rusların elde ettikleri haklar çerçevesinde Ortodoksluk faaliyetleri güçlenmiştir.⁴⁸

Bu çalışmalar 16. yüzyıldan ilk yarısından itibaren artan oranda gelişim göstermiş ve 19. yüzyılın başından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürmüştür, Avrupalı devletlerin bu topraklarda kendilerine nüfuz alanları oluşturmaları ve kendi aralarında mücadele etmeleri savaşında en değerli enstrüman olarak kullanılmıştır. Yiğitoğlu'na göre; *“misyonerlik faaliyetleri hiç şüphesiz bu topraklarda en şaşalı dönemini 19. yüzyılda sürdürmüştür. Bu zaman zarfında Osmanlı gerilerken, misyonerlik faaliyetleri maddi olanaklarını arttırarak, çalışmalarını hızlandırmıştır. Ayrıca Osmanlı toplumunun çeşitli millet ve inançtan*

⁴⁸ İlk İngiliz Protestan misyonerlik faaliyetlerinin Anadolu'da görülme tarihi 1804, Amerikalı misyonerlerin Türkiye'ye gelişi 1819 yılına tekabül etmektedir. <http://www.tetedeturc.com/home/spip.php?article24>. erişim tarihi 19. 02. 2013,

müteşekkil olan hoşgörü anlayışına sahip bir yapıya haiz olması, bu topraklarda misyonerlik faaliyetlerini daha cazip hale getirmiştir.”⁴⁹

Özellikle günümüze yansımaları bakımından konu değerlendirildiğinde, 20. yüzyılda Osmanlı Devletinin Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki topraklarında yaşanan misyonerlik mücadelelerinin kültürel asimilasyon boyutları açık olarak görülmektedir. Başlangıçta Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan tebaanın dini açıdan gelişimleri en önemli görev olarak algılanırken, bu algılamaya birkaç yüzyıl içinde önemli bir değişim geçirerek sömürgelerin tam kontrolü amacıyla bu topraklardaki yerel halkların da hem dinen hem de yerel kimlikler bakımından dönüştürülmesi, dil ve kültür yapılarının Avrupalı devlet ile özdeşleştirilmesi şeklinde gelişim göstermiştir. Bu etkinin günümüzde de devam ettiği ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan eski Osmanlı topraklarında halen kültür, kimlik ve dil karmaşasının yaşandığı görülmektedir.

Kaynakça

Acartürk, Ertuğrul, KILIÇ, Ramazan, “Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 2, (2011): 1-23.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: YK Yayınları, 2009.

Bozkurt, Güner, “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1, (1993): 49-60.

Braconnier, François, *Lettres Edifiantes et Curieuses, Ecrites Des Missions Etrangères, Memoires Du Lavant*, Lyon: J. Vernel et Cabin Librarie, 1819.

Burnaby, Fred, *At Sirtında Anadolu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

⁴⁹ Yiğitoğlu, s. 105.

Daniélou, Jean “Kilisede Misyoner Düşüncesi”, çev. Abdurrahman Küçük, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, (1997): 102-111.

Hulagü, Metin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye”, Journal Of Islamic Research 20/4, (2007): 429-451.

İnalcık, Halil, “Osmanlı’nın Avrupa İle Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret”, Doğu-Batı Dergisi 24, (2001): 324-354.

_____, *Makaleler I*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009.

_____, *Makaleler II*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Kaya, İlhan, “Azınlıklar, Çok kültürlülük ve Mardin”, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi 9, (2007): 44-55.

Kılıç, Davut, “Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi’nin Kuruluş Faaliyetleri”, Yeni Türkiye Dergisi 38, (2001):721-734.

Konan, Belkıs, “Osmanlı Devletinde Kapitülasyonlar Çerçevesinde Yabancıların Din ve Vicdan Özgürlüğü”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1, (2008): 167-182.

Küçük, Abdurrahman, “Hıristiyanlıkta Misyon Anlayışı, Yeni Yaklaşımlar ve Dinler Diyalogu”, Dinler Tarihi Araştırmaları-III Sempozyumu, Ankara, 9-10 Haziran 2001 içinde, (Dinler Tarihi Yayınları, 2005), 358-369.

Küçüköğlü, Bayram *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*, 2. bs. İstanbul: IQ Yayınları, 2005.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2009.

Ortaylı, İlber *Batılılaşma Yolunda*, İstanbul: Merkez Yayınları, 2007.

_____, *Üç Kıtada Osmanlılar*, İstanbul: Merkez Yayınları, 2009.

Sezer, Ayten, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi Özel, (2009): 169-184.

Türkmen, Zekeriya, "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 6, (1995): 325-345.

Yılmaz, Özgür, XIX. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Trabzon Ermenilerine Bir Bakış, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 21, (2007): 192-201.

Yiğitoğlu, Mustafa, "Geçmişten Günümüze Anadolu'da Müslüman Hıristiyan Münasebetleri", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II, (2012): 100-118.

<http://www.gumushane.gov.tr/tarih.asp>, erişim tarihi 17.02. 2013.

<http://www.tetedeturc.com/home/spip.php?article24>, erişim tarihi 19.02.2013.

http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/iliskiler/osmanli_01.html, erişim tarihi 21. 02. 2013.

http://www.milletkutup.gov.tr/feyzullah_efendi.html, erişim tarihi, 19.02. 2013.

Künye:

Birsel, Haktan, "Peder Monier'in Gözlemleri İle Fransız Cizvit Misyonerlerinin Osmanlı Topraklarındaki Çalışmaları", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II, (2013): 100-128.